

Napsal Erich Heller

(E*forum, 07. 02. 2025)

Erich Heller se narodil roku 1911 v severočeském Chomutově, v letech 1930–1935 vystudoval práva na pražské německojazyčné univerzitě. Už s jeho prvními veřejnými vystoupeními se pojil zjevný politický aktivismus: v srpnu 1931 v brněnském sociálnědemokratickém deníku Volksfreund uveřejnil článek Die Bilderzeitung des Hakenkreuzes [Obrázkové noviny hákového kříže; šlo o týdeník Illustrierter Beobachter], v denním tisku ze srpna 1933 je také zaznamenáno jeho rozhlasové předčítání z „pálených knih“. V dalších letech spolupracoval s redakcí pražské „socialistické revue“ Der Kampf: v červnu 1937 tam kupř. publikoval stať o Alfredu Polgarovi, v září téhož roku o Voskovcovu a Werichovu filmu **Svět patří nám** (režie Martin Frič). Právě druhý z těchto textů níže připojujeme, v překladu Martina Pokorného.

V roce 1938 Heller vydal ve vídeňském nakladatelství Saturn-Verlag knihu Flucht aus dem zwanzigsten Jahrhundert. Eine kulturkritische Skizze, v níž se zabýval Thomasem Mannem, Sigmundem Freudem a Karlem Krausem. V srpnu 1939 se mu podařilo poslední lodí z Polska emigrovat do Anglie (zatímco jeho bratra, lékaře Paula /1914–2001/ zatklo v noci 31. 8. gestapo, válku přežil v koncentračních táborech a posléze se usadil v USA). Heller absolvoval doktorské studium na univerzitě v Cambridgi, kde bydlel v rodině pražského rodáka, filozofa Paula Roubiczka (1898–1972); v březnu 1943 obdržel doktorát za dizertaci o T. Mannovi v souvislosti s hlavními proudy německého myšlení 19. století. V roce 1947 Heller přijal britské občanství. Vyučoval na University College ve Swansea ve Walesu, kde vedl germanistiku a v roce 1950 dosáhl profesorské hodnosti. Své úvahy o literatuře v té době soustředil mj. v knihách The Disinherited Mind (1952, něm. 1954) a The Ironic German. A Study of Thomas Mann (1958). V roce 1960 se přestěhoval do USA, působil na Northwestern University v Evanstonu (Illinois).

Do nedávno vydaného Čtení o Franzi Kafkovi zařadili editoři část Hellerovy studie The World of Franz Kafka. Hellerův zájem o Kafkovo dílo lze přitom označit za soustavný a mnohaletý; mimo jiné v roce 1967 společně s Jürgenem Bornem vydal dopisy, jež Kafka adresoval Felici Bauer (slavné Briefe an Felice), tato edice byla poté hojně replikována, v roce 1973 poprvé vyšla také anglicky, česky nejprve ve výboru (1991, ed. a přel. I. Vízdalová), v roce 1999 pak celá (přel. V. Fischerová, v rámci Díla F. K. /sv. 11/) – a to i se starším doslovem E. Hellera, bohužel posmrtně, neboť Heller zemřel v listopadu 1990.

Erich Heller: [Svět patří nám]

Svět patří nám: tak zní název nového českého filmu, v němž jsou Voskovec s Werichem obsazeni do těchže rolí, které odehráli ve veleúspěšné revui *Rub a líc* pražského Osvobozeného divadla. Je potěšitelné, že publikum pražských kin nadšeně tleská radikálně demokratické tendenci filmu. A je též milé od filmového průmyslu, že projednou – byť ne úplně dobrovolně – vynaložil své prostředky na námět, který se snaží přivést k umělecké formě čisté a slušné smýšlení.

Je to ale pokus takřka ve všech ohledech nevydařený a je kupodivu, jak důkladně mohou i Voskovec a Werich – tyto cenné zjevy současného divadla, u nichž se mělo za to, že se v hlubinách svého komického génia orientují tak neomylně – nepochopit smysl své existence a svého umění. A jelikož zde hrozí ztráta umělecké podstaty, dlužno žádat, aby nám nebylo přičítáno za nevděk vůči dobrým úmyslům a dobrému smýšlení obou tak sympatických umělců, jestliže si přejeme, aby se před tímto nebezpečím uchránili.

Divadelní poslání Voskovce a Wericha od samého počátku jejich působení spočívalo v demaskování frází ve všech jejich podobách. Již stereotypní maska, s níž procházejí kostýmy a kulisami všech dob, je plakátem demaskování: Voskovec coby stylizovaný krasavec, blazeovaný tisíci rysy svého svrchovaně subtilního rošťáctví, a vlivem toho při setkání s mnohem hrubšími lotrovinami existence zaražený natolik, až to vyvolává dojem hlouposti; Werich osvěcovaný onou gloriolou, již prablbost nabývá tam, kde sjednocena s pramoudrostí sedí u pramenů života; – takto ti dva rejdí jakožto nejtemperamentněji, nejrtufovitěji spočívající póly, jaké kdy poznal svět, v nudě před bezmyšlenkovitostí fenomenální reality. V jejich těsné blízkosti ubíhá obratník fráze. Běda korábu, byť by byl kormidlován sebeuvědoměleji, který je naložený frázovitým nákladem domněle nedotknutelné důstojnosti, běda mu, když se ocitne v jejich vodách: v okamžiku je děravý a vrak je s hukotem, klokotem, povykem obklopen bouřnými záplavami vzedmutého živlu. Své pomocníky sem vyslal sám Poseidón oceánu slov. Dábelsky božské čtveráctví, které ti dva rozpoutání duchové vodstev provozovali nad vodami se ztraceným kargem jazyka, je nezapomenutelné; jak ho převraceli a jak si s ním pohazovali, jak jím cloumali a strkali, dokud ho nenahnali do vlastního přístavu. A jejich tamější loděnice jsou permanentně nadité odstrojenými koráby a roztřepenými plachtami, do kterých přitom ještě přednedávnem vál vichr kdovíjaké nadějeplné ideologie, i všemožnými fanglemi, jejichž smělé barvy spláchly katarakty komiky. Silou, která zde obracela svůj běs proti nadopované důstojnosti, licoměrnému patosu, proti frázi vypulírované k nacionálnímu lesku, bylo cosi víc než osvobozené divadlo; byla to pout zbavená mocnost – sám génius českého jazyka. Pomsta ducha jazyka proti jeho mluvčím – jaká se v oblasti německého slova, dávno pradávno přešlého od Goetha na profesory, demagogy a žurnalisty, mohla zdařit vždy jedině s těžkými vahami, totiž patetickým pamfletem a patetickou satirou – se v češtině, jež stále žije nablízku svému původu, daří v beztížné nezbednosti a s nespoutaným humorem. V+W tvoří z pramenů řeči, která je snad víc než kterákoli jiná odbojná vůči všemu ideologickému plašení, vypolstrovanému ceremoniarství, patetickému humbuku. Nikomu, kdo s něčím

takovým vyrukoval, se zatím nepodařilo odolat zesměšňující dokonalosti její moci a jejího humoru. Z její výzbroje proti svým směšným nepřátelům, kteří ji ohrožovali cizím zvukem, bralo Osvobozené divadlo svou *vis comica*. Jak zábavně bezbranný před elementárním účinkem obou vpravdě národních herců na publikum zůstával každý nacionalistický novinář, který se s nimi chtěl zkusit měřit, a s jakou šťastnou samozřejmostí žijí V+W v duchovní oblasti, v níž je doma zbytek evropského lidství.

Co však bylo šťastnou samozřejmostí, stává se v nejnovějším filmu hluboce zarmucujícím vnučováním. Odhlédněme přitom od otázky, která u Voskovce a Wericha problematizuje možnost filmového rozvinutí: totiž zda je jejich vlastní svět, jímž zůstává právě svět řeči, přeložitelný do filmu, který své akcenty bere hlavně z obrazu a pohybu; zda každý ústupek divadla ve prospěch plátna, jakým je třeba již odložení strnulé klaunské masky, nemusí být specifickému účinku těchto komiků nutně ke škodě; - od toho odhlédněme a registrujme pouze riziko, které postupně ohrožuje i jejich jevištní existenci: křečovitě míšené klaunerie a světonázoru, fraškovité komiky a ideologického „ať žije“, bláznovské moudrosti a agitátorské vychytralosti, tryskající původnosti a krátkodeché tendenčnosti. Umění dvojice V+W, jež tkví v bezmezném úžasu nad animální vážností věčné mondénnosti, umenšuje svůj obsah i dosah tím, že se vydává za záměrné a poučené agitační. Na druhou stranu zase skurilní komediantské přehrávání kompromituje paroly konstruktivního realismu. U Voskovce a Wericha bývalo dennodenní událostí to, co už dnes jinak žádné divadlo neumí: z jejich umění a komiky vycházely impulzy tak silné a tak ušlechtilé, že musely vycházet z dobrých hloubek lidské přirozenosti. Agitace je však za možnost takto elementárního účinku jen surogátem. Jak traplivý by byl mylný vývoj, který vyplývá bezprostřednost přirozené síly na výrobu náhražky, učí zimu dělat umělý led a nutí řinoucí se liják protékat skrz zahradní hadice. -

Nikoli: kým hýbe vnitřní rytmus kankánu, nemá psát hudbu k pochodu ve vyrovnaných řadách, i kdyby směřoval k těm nejoslnivějším cílům, protože pak začne leda tak všechno kulhat. Z koho Pánbůh učinil lodního skřeta, nemá si hrát na námořníka při obtížné plavbě - dopadne to debaklem. Koho jeho vnitřní hlasy svádějí k dobrodružstvím, nemá se spřahovat s policií, byť by byla sebevíc demokratická, ani s organizacemi, byť by to byly ty nejrevolučnější - vyjde z toho pelmel. Kdo má prsty, ve kterých se všechno mění v divadelní rekvizitu, v atrapu, hračku, čarovný klobouk, ať dá ruce pryč od granátů, fiól s plynem a kulometů, reálných stejně děsivě jako rok 1937 - neboť smích, který vyvolá, je potom barbarský. Komu milost dopřála vystoupat z všednosti tak, jako to za bušení velkého bubnu činí cirkusový šašek, ať se drží pryč od scény, na které se doopravdy střílí a doopravdy umírá - neboť jinak je výsledkem netaktnost, z níž se ježí vlasy.

Jak žalostným nedorozuměním mezi divadlem a kinem, excentrickou komikou a realističností, symbolickými alotrii a manifestem, tancem a politikou tenhle film je! Sejměte V+W ty klaunské masky, které na divadle nosí - a hluboké tajemství se mění ve dva prozaické vtipálky; dejte jim místo papundeklových granátů z rekvizitárny do ruky skutečné výrobky fy Škoda - a ze zaklínání pekelného bubáka se stává trýznivá

nepřístupnost; přeneste jejich taškařice z čarovného světa pestrých kulís do vyfotografované reality - a zašklebí se na nás nestoudný cynismus. Vždyť jak by nebylo nepřístupné a cynické budit komický účín žonglérstvím se zaručeně pravými granáty a rozesmát filmové publikum, které právě zhlédlo týdeník o Španělsku a Číně, tím, že lidé v místnosti plné zaručeně účinného smrtícího plynu legračně klopýtají a umírají; ti dva pitomí augusti jim totiž odstříhli plynové masky z obličeje. Ne; i ten, kdo je sám naživu, nevystoupí z truchlivého pohroužení tam, kde proletáři pohřbívají své mrtvé, aby zapěl písň o radostné budoucnosti.

Opravdu se Chaplinova *Moderní doba*, jasně rozeznatelná coby předobraz tohoto filmu, stala obětí tak zásadního neporozumění? V ní je všechno neskutečné a nadskutečné, je to alegorie a život dovedený *ad absurdum*, sen úzkostný i směšný. Naproti tomu to, co staví před oči recenzovaný film, je fotografickou reprodukcí hrůzné skutečnosti: ruční granáty a vražda kvůli přesvědčení, bojový plyn a fašisté - a to není k smíchu. Také nám svět nepatří, už nám nepatří a dlouho nám patřit nebude - a to tím déle, čím laciněji se rozčachruje nejzazší zachováníhodná substance tohoto světa. Bylo by hezké, kdyby Voskovec s Werichem zanechali ideologické výprodeje, našli si chvíli času a zaposlouchali se do hloubek vlastního bytí: nepochybně by tam uslyšeli hukot proudu melancholie, jehož jsou rozpustilost a komika jen šploucháním vln na hladině. Možná by je ten objev propříště uchránil před tímhle různolícím, buclatým, k trudnomyslnosti provokujícím agitátorským optimismem: „Svět patří nám.“

www.ipsl.cz